

ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В ТРАНЗИТИВНЫХ УСЛОВИЯХ

Данильян О. Г.

Рассмотрены особенности динамики социальных процессов в транзитивных обществах. Сделан вывод о том, что динамика социальных систем в переходный период является процессом, который неравномерно развивается в режиме с обострением. Выделены три взаимосвязанных этапа этого процесса: добифуркационный, бифуркационный и послебифуркационный. Обращено внимание на особую роль конфликтов в этом процессе.

Ключевые слова: социальная система, транзитивное общество, кризис, социальный конфликт, гомеостазис, социальная статика, социальная динамика, социальная энтропия, бифуркация, аттрактор.

FEATURES OF DYNAMICS OF SOCIAL PROCESSES IN TRANSITIONAL CONDITIONS

Danilyan O. G.

Features of dynamics of social processes in transitive societies are considered. The conclusion becomes that dynamics of social systems in a transition period is process which non-uniformly develops in a mode with an aggravation. Three interconnected stages of this process are allocated: before bifurcational, bifurcational and after bifurcational. The attention to a special role of conflicts in this process is paid.

Key words: frame of society, transitive society, crisis, social conflict, homeostasis, social statics, social dynamics, social entropy, bifurcation, attractor.

УДК 1:316.4

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор

НОМО INFORMATICUS: ДО ПРОБЛЕМИ ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ

Здійснено спробу визначити світоглядне підґрунтя розуміння сутності людини в умовах становлення і розвитку інформаційного суспільства. Виокремлено основні соціальні проблеми, пов'язані з особистістю в умовах становлення інформаційного суспільства та найсуттєвіші впливи зовнішнього середовища на особистість в інформаційному суспільстві.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, інформаційне суспільство, комп'ютеризація, засоби масової комунікації.

Актуальність проблеми. Перехід людського суспільства від індустріальної до інформаційної стадії розвитку не тільки приводить до якісної зміни умов людського буття, а й веде до модифікації самої природи людини. Сучасні інформаційні і комунікаційні технології, генна інженерія і біотехнології, а також нові технології виробництва їжі та енергії у глобальному масштабі принципово відкривають нові можливості входження людини в інформаційне суспільство й одночасно висувають особливі вимоги до її життєдіяльності і поведінки.

Аналіз останніх джерел і публікацій засвідчує, що, незважаючи на досить солідну їх кількість, сутнісний аспект цієї проблеми опрацьований ще недостатньо. Дослідники у даній царині зазвичай концентрують увагу на технологічних і психологічних аспектах проблеми взаємозв'язку особистості та інформаційного суспільства. Тому тут зроблено спробу окреслити у найзагальнішому вигляді концептуальні питання сутності й особливостей життєдіяльності людини в умовах становлення і генези інформаційного суспільства, що і є **метою** цієї статті¹.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що в сучасному світі засоби масової комунікації мають значну символічну владу, адже вони репрезентують циркулюючі у соціумі знання, норми, ідеали, символи, образи, ціннісні ієрархії, які незалежно від того, адекватно вони відображають реальність чи є нееквівалентними їй, завжди відтворюють домінантні й атрибути суспільного устрою, соціального порядку та культури, надаючи легітимності ціннісним категоріям колективної та індивідуальної свідомості [1, с. 621].

Засоби масової комунікації, постійно трансформуючись під впливом загальнокультурних змін принципів та критеріїв масового спілкування, виробництва нових стилів інформаційної взаємодії, локалізують чи збільшують свої соціальні і просторові параметри та конструюють інформаційний простір соціуму. Вплив інформаційної компоненти на соціум різко посилюється з появою інтерактивних медійних технологій, особливо Інтернету, який дозволяє не тільки споживати інформацію, а й брати активну участь у процесах вироблення та циркуляції інформаційних потоків. Як наслідок, інформація набуває цінності не тільки завдяки загальнодоступності, пізнавальності, економічному або політичному потенціалу, а й тому, що відкриває нові можливості для персоналізації та самоідентифікації особистості. Таким чином, новий інформаційний простір, генерований і детермінований інтернет-технологіями, виступає одночасно і засобом, і середовищем соціального розвитку та становлення особистості.

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Суспільство, безперервно розвиваючись, установлює власні закони, норми, цінності, правила поведінки. Як слушно зазначає Л. Анпілогова, в умовах стрімкого вдосконалення інформаційних технологій і безмежного розвитку можливостей, що надаються ними, питання про ціннісні настанови конкретної особистості стає одним з найактуальніших [2].

Формування нової людини — «людини інформаційної» — одна з базисних характеристик інформаційного суспільства. У цій характеристиці важливими стають такі визначальні моменти. Передусім значущим є те, якою повинна бути особистість в умовах інформатизації. В умовах розгортання інформатизації кожне з діалектично взаємозв'язаних начал людини: фізичне, психічне та соціальне вимагає спеціального врахування, оскільки тільки в цьому разі нові можливості інформаційного суспільства можуть бути повною мірою використані для розвитку людини. Без урахування специфіки цих начал людини інформатизація чревата негативними суспільними наслідками.

Кожна людина, вступаючи у суспільні відносини, одержуючи і передаючи певну інформацію, впливається в дане суспільство шляхом засвоєння і дотримання тих норм та правил, які історично у ньому склалися. І природно, що питання про роль суспільства в житті людини, так само як і питання про роль людини в житті суспільства, займає розум не одного покоління дослідників. Різні галузі науки, що включають філософію, антропологію, соціологію, політологію тощо, розглядають феномен інформаційного суспільства, місце людини в новій соціально-економічній формації, а також вплив різних чинників соціальної, економічної та політичної взаємодії в нових умовах на особистість і суспільство в цілому.

Багато проблем сучасної діяльності людини пов'язані з розумінням соціальних і комунікаційних процесів, які проходять процес деформації, спричинений виходом людської цивілізації на новий етап соціально-економічного розвитку. Основними соціальними проблемами, пов'язаними з особистістю в умовах становлення інформаційного суспільства та стрімкого розвитку інформаційних технологій, є [3–5]:

- проблема мовної комунікації, що становить ядро інформатизації;
- проблема інформаційної безпеки особистості, під якою розуміється стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує її формування і розвиток на користь громадян, організацій та держави. Проблема забезпечення інформаційної безпеки особистості означає її право на одержання об'єктивної інформації і припускає, що одержана людиною з різних джерел інформація не перешкоджає вільному формуванню і розвитку її особистості.

Впливами на особистість можуть виступати:

- цілеспрямований інформаційний тиск із метою зміни світогляду, політичних поглядів та морально-психологічного стану людей;

- поширення недостовірної, спотвореної, неповної інформації;
- використання неадекватного сприйняття людьми достовірної інформації.

Інформаційні впливи є небезпечними або корисними не стільки самі по собі, скільки тим, що управляють могутніми речовинно-енергетичними процесами. Сутність впливу інформації якраз і полягає в її здатності контролювати речовинно-енергетичні процеси, параметри яких є на порядок вищими за саму інформацію;

– комп'ютерна злочинність, віруси. Спроба творців вірусів, як правило, молодих людей, реалізувати себе у вірусотворчості пов'язана з низкою причин: бажанням самоствердитися, «прогриміти», а також відсутністю усвідомлених життєвих цілей.

Інформаційне суспільство як суспільство нового типу має низку особливостей порівняно з попередніми типами суспільств. Відбувається різке збільшення кількості інформаційних потоків і технічних засобів, що забезпечує не тільки циркуляцію інформації в суспільстві, а й життєздатність інформаційного суспільства, виявляє нові проблеми і труднощі у взаємодії різних соціальних груп. Соціальні комунікації і соціальна взаємодія в цілому відбуваються тепер по-іншому, ніж двадцять або тридцять років тому. У різних сферах людської діяльності спостерігаються процеси інтеграції, що спричиняють процес глобалізації. З'являється єдина глобальна комунікаційна система, що забезпечує людство великими обсягами досяжної інформації. Зміни у сфері виробництва, культурному і мовному середовищі спричиняють зміну в моделях поведінки людини. І ці моделі повинні бути осмислені та прийняті людиною.

Відповідно при переході до інформаційного суспільства змінюються соціальні відносини в цьому суспільстві. Так, для сучасного суспільства характерні тенденції до концентрації, бюрократизації та монополізації у сфері масово-інформаційних процесів [6; 7]. Це примушує по-новому поглянути на певні зміни у структурі соціальної системи. З'являються нові форми комунікації, спричинені розвитком глобальної комунікаційної системи. Важливою умовою для функціонування особистості в сучасному інформаційному середовищі стають процеси соціальної комунікації, які виявилися можливими завдяки віртуалізації сучасного суспільства. Перенесення процесів фізичної соціальної взаємодії в середовище симуляції актуалізує появу нового погляду на розвиток особистості.

Соціум сьогодні — це комунікаційна система, де постійно здійснюється обмін інформацією та думками і де кожен член суспільства має право на доступ до інформації, відстоювання власної позиції. Як слушно зазначає С. Куцепал, комунікація просякує всі соціальні процеси, проте вона має не тільки позитивні, а й тривожні наслідки, оскільки призводить до віртуалізації (де-

реалізації) реальності, уможлиблює маніпуляцію свідомістю, перетворює людину на «розірваного» «часткового» суб'єкта, який перетворюється на «ретранслятора» повідомлень, наслідком чого стає втрата власного «Я», втрата особистості [8, с. 531].

Віртуальність і дистанційний характер взаємодії дають підставу для подальшого розвитку теорії інформаційного суспільства і теорії соціальної взаємодії. Відповідно стає необхідним новий погляд на соціалізацію та успішне функціонування особистості у новій структурі соціальної системи, де безліч форм взаємодії винесено у сферу віртуальної реальності.

Функцією віртуалізації є симуляція, тоді як її агентами виступають симулякри. Процес віртуалізації є соціальним феноменом і має тенденцію проникати в усі сфери соціуму та «життєвого світу» індивіда. Можна спостерігати тотальне взаємопроникнення та взаємодію повсякденної соціальної реальності і реальності віртуальної та стверджувати, що відбувається віртуалізація повсякденного життя, оскільки сам стан віртуалізації став або стає повсякденністю [9, с. 11].

Однією з ланок, що об'єднує всю суспільну систему, є людина, котра водночас виступає як суб'єктом, так і об'єктом соціальних інтересів, потреб та духовно-моральних цінностей, ідеалів, переконань та прагнень. Безпосередньо пов'язані з інформаційною сферою моральні цінності істотно впливають на поведінку і діяльність людини, формують всю систему її індивідуально-суспільних відносин. Саме людина як найвища соціальна цінність акумулює в основних формах своєї життєдіяльності та інформаційно фіксує взаємозв'язок матеріального і духовного, відображаючи в цілісному вигляді життя як об'єктивну реальність, де виявляються її внутрішньо взаємозалежні інтереси, моральні цінності, ідеали, культура, релігійні вподобання та суб'єктивне розуміння сенсу життя. Суспільство стає тією універсальною матеріально-духовною сферою, в якій особистість реалізує себе цілісно. З другого боку, разом із соціально-економічними та політичними трансформаціями інформаційного суспільства відбувається процес переоцінки духовних цінностей, формування принципово нових засад моралі. Усе це ускладнює процес формування особистості в нинішніх інформаційних умовах.

Деякі характеристики суб'єктів соціальних відносин також зазнають змін. Наприклад, аналізуючи соціальні комунікації в інформаційному суспільстві і порівнюючи їх з аналогічними процесами у попередніх типах суспільств, не можна не враховувати нові форми комунікативної взаємодії, які виникають завдяки віртуальним формам комунікації. Саме тому не тільки інформаційне суспільство, а й внутрішня структура нових соціальних відносин, зокрема структура соціальної комунікації, є актуальними для подальшого вивчення. Індивідуальний суб'єкт є невіддільним від колективного і не може розвива-

тися відчужено. Оскільки суб'єкт залежить від суспільства, зміни у суспільстві також привносять зміну в його існування. У цьому плані особистість може розглядатися як суб'єкт нових соціальних відносин.

Численні концепції інформаційного суспільства припускають, що у структурі суспільства головна роль відводиться збільшенню значення інформації і створенню розвиненої глобальної комунікаційної системи, тому тут особистість розглядається здебільшого як суб'єкт комунікації у віртуальному середовищі.

У сучасній філософії, особливо останніми роками, віртуальна реальність розглядається як концептуалізація революційного рівня розвитку техніки і технологій, що дозволяє відкривати і створювати нові виміри суспільства. Суб'єкти взаємодії в умовах віртуальної реальності також одержують нові виміри свого буття. Множення контекстів для взаємодії, майданчиків для комунікації і додавання нових вимірів цим майданчикам роблять вірогідною можливість появи багатовимірних суб'єктів соціальних відносин. Це дозволяє припускати можливість конструювання багатовимірної особистості в умовах віртуальності.

Ідеться про те, що реальність інформаційно-комп'ютерних технологій поставила перед сучасною людиною низку серйозних проблем, які змушують шукати шляхи подальшої продуктивної життєдіяльності. Іншими словами, як зазначає О. Панфілов, вплив глобалізаційних процесів на наше життя став настільки великим, що змушує підлаштовувати під ці процеси всю соціальну систему. Стосовно конкретної людини йдеться про виникнення нового типу мислення, оскільки сьогодні завдяки глобальним інформаційно-комунікаційним системам змінюється весь духовно-культурний простір життя. Адже комп'ютер, який увібрав усю систему новітніх комунікаційних технологій, уже став не просто технічним засобом, а й своєрідним продовженням людини, доповнюючи її можливості і допомагаючи їй реалізовувати різні завдання, від суто побутових до високотворчих у сфері науки, мистецтва, освіти, техніки, політики тощо [10, с. 152].

Перенесення соціальних практик із «фізичного» світу у світ віртуального вказує на загальносвітову тенденцію у сферах виробництва, споживання, освіти та ін. Ці процеси на рубежі ХХ–ХХІ ст. віддзеркалено на сторінках наукових праць, присвячених філософському аналізу світу віртуальності і процесів віртуалізації тих або інших аспектів суспільного буття. Якщо визначати особистість через сукупність усіх суспільних відносин, то в контексті виявлення багатовимірності особистості актуальним стає вивчення участі в різних соціальних практиках, які переносяться у віртуальну реальність. І в цьому плані питання дослідження соціальних ролей та їх нових характеристик, що з'являються при комунікації у віртуальному комунікаційному середовищі, також набуває актуального характеру.

Інтенсивне застосування наукових знань більше, ніж коли-небудь, починає впливати на становище самої людини у світі, формування її як особистості, змінює сам характер людської діяльності. Людина повинна відповідати всім суворим запитам сучасного суспільства, знаходитися в гармонії із сучасними технологіями і науковими відкриттями. Змінюється і сама наукова діяльність, специфіка наукових досліджень. На перший план починають висуватися між-дисциплінарні дослідження, широко застосовуються комплексні дослідницькі програми, в яких беруть участь фахівці різних напрямів. Наукові дослідження починають мати все більш соціальний характер, картини реальності окремих сфер дослідження стають взаємозалежними, у зв'язку з чим особливо гостро постає питання про історичність, еволюційність наукового знання. У сучасній науці все більше усвідомлюється той факт, що неможливо побудувати таку картину світу, яка буде незалежною від людини, природи; така картина світу є ілюзією. Наукове знання складається не тільки із об'єктивних фактів, воно має й суб'єктивну складову, сучасна наукова картина світу є людинорозмірною [11].

Зараз динамічно й експоненційно зростає кількість наукової інформації, яка зумовлює для людини можливість творчого вибору закономірних способів зміни або створення нових технологічних варіантів. Нарешті, це динамічний канал самоврівноважування різних форм соціального життя: управління та самоуправління суспільними об'єктами, процесами і системами всіх рівнів; поділу та інтеграції в опосередковано складних системах праці, науки та культури; регулювання економічного життя через фінансово-грошову систему; управління політичною, соціально-психологічною та екологічною сферами тощо.

Висновки. Онтологічна вкоріненість сучасної людини в інформаційно-технічні детермінанти цивілізаційного розвитку, без сумніву, сьогодні стає актуальною та злободенною проблемою. У контексті цього Н. Лазарович слушно зауважує, що соціокультурні виміри інформаційного суспільства також зумовлені виникненням особливого типу автономії особистості: людина може змінювати свої корпоративні зв'язки, не будучи до них жорстко прив'язаною; вона може і здатна дуже гнучко будувати відносини з іншими людьми, долучатися до різних соціальних спільнот і різних культурних традицій [12]. Світ, який постійно змінюється, обриває численне коріння минулого, змушуючи людину одночасно жити в різних традиціях, культурах, пристосовуватися до перманентно змінних соціокультурних та технічно зумовлених обставин. Таким чином, сучасну людину можна охарактеризувати як *homo informaticus*, тобто постмодерний вид людини розумної, здатної переробляти інформацію, створюючи нові інформаційні взаємозв'язки і структури. Сучасна людина

створює нові штучні взаємозв'язки у межах, які вона інформаційно може попередньо встановити, у результаті чого виникають і непередбачені інформаційні структури. Людина в сучасних умовах виявляється інформаційно обмеженою і не може вийти за дані межі, не змінивши своєї інформаційної природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краснокутська Ю. С. Інтернет як агент політичної соціалізації: сучасні тенденції / Ю. С. Краснокутська // *Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 66 (№ 11). – С. 621–624.*
2. Анпилогова Л. В. Особенности информационной природы человека в современном социуме [Электронный ресурс] / Л. В. Анпилогова // *Современные проблемы массовой коммуникации. – Режим доступа: http://conference.osu.ru/assets/files/conf_info/conf8/s23.pdf.*
3. Беляков К. І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення : монографія / К. І. Беляков. – К. : КВІЦ, 2008. – 576 с.
4. Жидкова О. О. Проблемы взаимодействия человека и информационной среды [Электронный ресурс] / О. О. Жидкова. – Режим доступа: sps.kture.kharkov.ua/articles/Статья6.doc.
5. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: Проблемы и перспективы / А. А. Чернов. – М. : Дашков и К, 2003. – 231 с.
6. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2012. – 224 с.
7. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2013. – 360 с.
8. Куцепал С. В. Комунікація та діалог у контексті освітніх викликів сучасності / С. В. Куцепал // *Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 66 (№ 11). – С. 531–534.*
9. Уханов Є. В. Мережеві комунікації та соціальне самовизначення індивіда : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Є. В. Уханов. – Х., 2010. – 16 с.
10. Освітньо-культурний простір України: філософські, історичні, культурологічні абрисы : монографія / за заг. ред. О. Ю. Панфілова. – Х. : Майдан, 2012. – 300 с.
11. Стрихарь А. В. Информационное общество: проблема развития личности и современное образование [Электронный ресурс] / А. В. Стрихарь. – Режим доступа: <http://pws-conf.ru/nauchnaya/lss-2006/369-problemy-obrazovaniya-v-sovremennom-obshchestve/>.
12. Лазарович Н. Людина у світлі концепцій інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Н. Лазарович. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10345/1/6.pdf>.

НОМО INFORMATICUS: К ПРОБЛЕМЕ ОСМЫСЛЕНИЯ СУЩНОСТИ

Дзєбань А. П.

Предпринята попытка определить мировоззренческие основания понимания сущности человека в условиях становления и развития информационного общества. Выделены основные социальные проблемы, связанные с личностью в условиях становления информационного общества, и наиболее существенные влияния внешней среды на личность в информационном обществе.

Ключевые слова: информация, информационные технологии, информационное общество, компьютеризация, средства массовой коммуникации.

HOMO INFORMATICUS: TO THE PROBLEM OF UNDERSTANDING OF THE ESSENCE

Dzeban O. P.

The understanding of the philosophical foundations of human beings in the formation and development of the information society is attempted. The basic social problems associated with personality in terms of the information society and the most significant environmental effects on personality in the information society.

Key words: information, information technology, information society, computerization, ways of mass communication.

УДК 141:130.2

I. В. Чорноморденко, доктор філософських наук, професор;

I. Д. Загрійчук, доктор філософських наук, доцент

ПОЗНАУКОВА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ КУЛЬТУРИ

Раціональність та її типи ось уже декілька десятиків років перебувають у центрі уваги філософської спільноти, постійно є предметом філософського аналізу, залишаються об'єктом філософування, а різноманіття підходів і аспектів її розгляду постійно зростає. Однак конструктивно-критичне дослідження раціональності як рефлексивно усвідомлена проблематичність власного буття розуму залишається все ще невирішеним завданням. Наукову раціональність в умовах сьогодення багато